

Patrycja Dziuba

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <http://orcid.org/0000-0001-8472-1814>

**Maria Szmeja, *Śląsk — bez zmian (?)*.
Ludzie, kultura i społeczność Śląska
w perspektywie postkolonialnej
Kraków: Nomos, 2017**

Śląsk współcześnie staje się bardzo popularnym tematem, zarówno w szeroko rozumianej popkulturze, jak i w kręgu zainteresowań badaczy. Dzieje się tak z wielu powodów. W społeczeństwie odczuć można rosnącą identyfikację ze śląskością, tożsamość Śląska zaczęła być powodem do dumy, choć nierzadko mamy do czynienia z „powierzchownymi” praktykami, narażonymi na odejście od przeszłości i „obyczaju”, które stanowią podstawowe filary tejże tożsamości. Dla badaczy Śląsk jest wyjątkowy głównie ze względu na charakter kulturowy. Wśród wielu nowych prac naukowych dotyczących Śląska i śląskości, nieocenioną rolę odgrywają autorzy, którzy tym tematem zajmują się od lat. Do takich osób należy dr hab. Maria Szmeja, która od lat 80. XX wieku prowadziła badania nad tożsamością Ślązaków. Rewitalizacja idei śląskości oraz wzmocnienie śląskiej tożsamości zachęciły Marię Szmeję do ponownego zgłębienia tematu na podstawie od lat prowadzonych przez nią badań i wydania nowej publikacji.

Książka *Śląsk — bez zmian (?)*. *Ludzie, kultura i społeczność Śląska w perspektywie postkolonialnej* jest indywidualną pracą Marii Szmei, która — jak wskazuje jeden z recenzentów — „przybiera również postać osobistego eseju socjologicznego o Śląsku i jego mieszkańcach”. Publikacja liczy 298 stron. W bibliografii znajdziemy odwołanie do ponad 250 pozycji wydanych w ostatnich latach, jak również na przestrzeni ostatnich dekad, w tym do literatury nie tylko polskojęzycznej, co świadczyć może o znakomitym przygotowaniu Autorki do podejmowanego problemu. Maria Szmeja od ponad trzydziestu lat prowadzi badania śląskoznawcze, które — jak sama przyznaje — pozostają w centrum jej zainteresowań i stanowią istotę jej pracy naukowej.

W tytule najnowszej publikacji autorka nie wprost stawia pytanie o zmiany na Śląsku. Pytanie to wzbudza duże zainteresowanie Czytelnika w trakcie lektury. Podtytuł trafnie oddaje zawartość tej wybitnej publikacji — Autorka pisze o ludziach, o kulturze i o społeczeństwie na Śląsku. Struktura książki została przemyślana i ułożona w ciekawy sposób. Oprócz wstępu, zatytułowanego *Zamiast wstępu*, oraz wieńczących całość: *Zakończenia*, *Bibliografii*, *Indeksu przedmiotowego*, *Indeksu osobowego* i streszczenia w języku angielskim, kolejne rozdziały to przeplatanie się części teoretycznej z częścią empiryczną. Maria Szymeja prowadzi narrację, w której materiał badawczy bezpośrednio koresponduje z konstruktami teoretycznymi. Taka struktura pozwala Czytelnikowi na dogłębne zrozumienie przytaczanych teorii naukowych.

W recenzowanej książce przyjęto perspektywę postkolonialną, co może budzić dyskusję: czy zasadne jest pisanie o Śląsku w tej perspektywie? Okazuje się, że trop podpowiedziany przez Raewyn Connell jest dobrym przykładem analiz społeczności zdominowanych (s. 19). W efekcie Maria Szymeja prezentuje Śląsk zdominowany kulturowo przez Niemców i Polaków opierając się na postkolonialnych teoriach. Perspektywa postkolonialna jest ważnym i inspirującym wątkiem, gdyż zarówno klasyczne, jak i współczesne teorie socjologiczne czy też sposoby badania ograniczone są do metropolii, a refleksja społeczna występuje także poza nimi.

Publikację rozpoczyna wprowadzenie, będące rozważaniem nad różnicami występującymi na Śląsku. Autorka pochyla się nad różnorodnością, która dotyczy społeczeństwa z pogranicza. Przytacza częste błędne utożsamianie całego Śląska z jego regionem przemysłowym. Wylicza wielość tradycji, historii, kultury, a nawet struktury społecznej. Różnice co do postrzegania przeszłości, jak i różnice w wizji przyszłości. Ten wstęp pozwala zrozumieć dobór próby badawczej w prowadzonych przez Autorkę badaniach, których wyniki przybliżone są na stronach przedmiotowej publikacji. Ze względu na wspomniane zróżnicowanie, Autorka przyjęła perspektywę: *czym on (Śląsk) jest dla mnie*. W badaniach skupiła się na obszarze historycznego Górnego Śląska. Warto podkreślić, że wybór osób do badania został jednoznacznie i przekonująco uzasadniony.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów. Maria Szymeja skupia się głównie na problematyce badań etnicznych. Pisze o badaniach etnicznych *sensu largo*, o badaniach etnicznych na Śląsku, a także prezentuje swoje badania na Śląsku, które prowadziła w latach 2015—2016, przyjmując tezę badawczą: „niewiele zmieniło się w polityce grupy dominującej wobec Śląska i Ślązaków, natomiast zmienili się Ślązacy i zmieniła się ich strategia działania” (s. 36).

W pierwszej części Autorka ukazuje wizerunek Śląska i stosunek do regionu w polskiej literaturze socjologicznej XX wieku. Maria Szymeja bardzo starannie przygotowała pełny wykład tego ważnego aspektu w kontekście poruszanego w publikacji problemu. Czytelnik otrzymuje bogaty wykład teorii, który umożliwia pełniejsze zrozumienie treści w następnych częściach książki. Kolejny rozdział został poświęcony zmianie sposobu badania grup mniejszościowych, zdominowanych. Autorka poświęca uwagę odejściu od badań „nad grupami” do badań „w grupach”, uznając to za znamiennej cechę współczesnej socjologii.

W następnym rozdziale, będącym kontynuacją poprzednich, przedstawia między innymi refleksje Raewyn Connell. Czytelnik zyskuje możliwość zgłębienia wiedzy dotyczącej socjologii „północnoatlantyckiej”. W kolejnym rozdziale wykorzystując teorie postkolonialne Autorka przytacza obraz Śląska w literaturze pięknej. W tej części poruszony zostaje szczególnie ciekawy wątek literatury śląskiej. Autorka przywołuje dzieła Henryka Wańka, którego „celem było przeciwstawienie się jednowymiarowemu obrazowi regionu” (s. 128). Następnie przedstawiony zostaje pisarz Stanisław Bieniasz, reżyser Kazimierz Kutz i kolejni pisarze: Szczepan Twardoch oraz piszący po śląsku i o śląskich sprawach Marcin Melon. Lektura tej partii książki zachęca do przemyślenia sposobu prezentowania kultury śląskiej oraz skłania do refleksji, „co jest najbardziej cenne w pisaniu o sprawach śląskich przez Ślązaków” (s. 145). Jako główny walor Ślązaków Autorka wskazuje tworzenie we własnym języku, którego uporządkowanie jest według niej tylko kwestią czasu. Zaznacza ponadto, że przekaz o tym, co jest dla Ślązaków istotne, jest równie ważny. Dzięki współczesnym dziełom Ślązaków maluje się ich nowy obraz — nie są to już tylko zaściankowi, tradycyjni górnicy, ale także osoby wykształcone, podróżujące po świecie.

Kolejne dwa rozdziały dotyczą odmiennego spojrzenia na przeszłość. Badaczka najpierw pisze o „mechanizmie patrzenia na historię i zapominaniu tego, co niewygodne” (s. 19), a następnie zaznajamia Czytelnika z historią regionu przedstawianą przez Polaków i Ślązaków. Powołując się na Paula Thomsona wyraźnie zaznacza, że „odtworząc przeszłość z dokumentów zastanych, zawsze mamy do czynienia z informacjami niepełnymi i w pewnym sensie przypadkowymi” (s. 152). Autorka dowodzi, że oficjalne opracowania obciążone są zawodnością dostępnych źródeł, natomiast „historia mówiona, poza subiektywnością postrzegania wydarzeń, cierpi też z powodu zapomnienia o przeszłości, a nad wszystkim unoszą się emocje i chęć przedstawienia własnej grupy w jak najlepszym świetle” (s. 174). Czytelnik przed zapoznaniem się z historią Śląska przedstawioną w ramach *historii mówionej* zyskuje możliwość poznania wad i zalet takiej formy, co jest niezwykle cenną wiedzą. W tej części Maria Szymeja wyczerpująco odpowiada również na pytanie, jaki jest „obraz Śląska w oficjalnej historii Polski, a jaki wśród Ślązaków” (s. 214). Wskazuje wiele tendencyjnych postaw w polskiej polityce historycznej wobec Śląska, w tym chęć oderwania Śląska od Polski i działania przeciwko krajowi. „Ślązacy są atakowani za swoją odmienność i mówienie o tym” (s. 221). Z kolei publiczne wypowiedzi Ślązaków ze względu na lekceważenie ich godności radykalizują się, są prześiknięte bólem i własną niemocą. Zarówno Ślązacy, jak i pozostali mieszkańcy Polski nie podejmują według Autorki próby rozliczenia się z przeszłością. Maria Szymeja przewiduje w tej kwestii zaognienie napięcia ze względu na niedocenianie roli emocji Ślązaków i ich obrażanie.

Dalsza część książki to powrót Autorki do miejsc, w których przeprowadzała badania przed 30 laty, i próba dotarcia do tych samych rozmówców lub ich potomków. Badania terenowe trwały od stycznia 2015 do września 2016 roku i dotyczyły zmiany lub trwałości poglądów oraz konfrontacji z opiniami następnych pokoleń. Autorka rozmawiała z mieszkańcami badanej wsi, przyjeżdżała na spotkania z eks-

pertami i uczestniczyła w wielu imprezach organizowanych w małych miejscowościach i w Katowicach. Ważną częścią przeprowadzanych rozmów wydaje się pytanie o „reprezentację Ślązaków na polskim forum publicznym” (s. 238). Wiedza rozmówców na temat śląskich organizacji jest bardzo uboga i nie odczuwają oni potrzeby interesowania się nimi, natomiast opinia o śląskich aktywistach jest krytyczna ze względu na ich brak zainteresowania małymi społecznościami wiejskimi. W tej części publikacji znajduje się również nawiązanie do Ruchu Autonomii Śląska oraz innych organizacji przyjmujących bardziej kulturową strategię. Maria Szymeja, powołując się na Homiego Bhabha, dochodzi do wniosku, że o narodzie należy mówić raczej na podstawie wyróżników kulturowych niż odwołując się do doraźnej polityki; „naród potrzebuje przestrzeni fizycznej i społecznej, a tego w Polsce Ślązakom brakuje” (s. 248). W zakończeniu książki Autorka podsumowuje swoją dotychczasową działalność na Śląsku, odwołując się do badań i interpretując je przez pryzmat przyjętych stanowisk socjologicznych.

Część badawcza zasługuje na szczególną uwagę, gdyż Autorka zastosowała triangulację źródeł. Prowadziła rozmowy z mieszkańcami regionu, a także z ekspertami. Rozmówcy przyjmowali perspektywy lokalne i europejskie. Maria Szymeja sięga w swej pracy do literatury historycznej, publikacji społecznych. Korzystała z historii mówionej, jak również z literatury pięknej, źródeł obiektywnych i subiektywnych. Ponadto wykorzystane zostały media społecznościowe jako dodatkowe źródło, co stanowi kolejną wartość dodaną. Ogrom włożonej pracy dał w efekcie wielowymiarową analizę Śląska i Ślązaków. Nieocenione jest również zastosowanie triangulacji danych — badania prowadzone były w różnych okresach i z różnych perspektyw. Bezsprzeczną wartością książki są odwołania do badań własnych Autorki. Mamy możliwość zaznajomienia się z badaniami z lat 80. XX wieku, a także ze współczesnym zdaniem tych samych rozmówców, jak również ze zdaniem ich dzieci oraz wnuków. Pozwala to zobaczyć i zrozumieć zmiany zachodzące w regionie.

Warto zaznaczyć, że Maria Szymeja zastosowała w swojej książce również triangulację badaczy — Autorka odwołuje się do dotyczących Śląska i Ślązaków badań prowadzonych przez innych badaczy, nie tylko socjologów, ale również historyków czy literaturoznawców. Wielość wykorzystanych w recenzowanej książce metod badawczych, szerokie spectrum poruszanych zagadnień oraz wyniki uzyskanych i przytoczonych badań dają rozległe predyspozycje interpretacyjne i wyjaśniające. Uwagę Czytelnika zwraca cała koncepcja publikacji. Książka jest spójna i przede wszystkim głęboko merytoryczna, ukazująca istotną wagę podjętego tematu.

Na tytułowe pytanie, odpowiada w publikacji sama Autorka, pisząc: „[...] na Śląsku wiele się zmieniło, młodzi Ślązacy stali się ludźmi potrafiącymi zawalczyć o swoją godność i uznanie. Jednak dominacja polska nie ustępuje. Stąd znak zapytania w nawiasie. Śląsk — bez zmian (?)” (s. 266). Książka Marii Szymei należy do tych z kategorii wartościowych i dojrzałych naukowo. Autorka dba o Czytelnika, istotnie wzbogacając jego wiedzę w zakresie opisywanego problemu badawczego. Pobudza do myślenia i uruchamia wyobraźnię socjologiczną. Dzięki prezentowanej

publikacji Czytelnik ma szansę uwrażliwienia na złożoność i bogactwo przemian zachodzących na Śląsku, również w kontekście społecznym.

Książka *Śląsk — bez zmian (?)*. *Ludzie, kultura, społeczność Śląska w perspektywie postkolonialnej* jest publikacją znakomitą i bez wątpienia warto po nią sięgnąć. Jest to ważny głos w dyskusji o Śląsku i Ślązakach. Maria Szmeja dzięki swej wielowymiarowej pracy istotnie wzbogaca wiedzę, wywołuje skupienie nie tylko socjologa czy eksperta zainteresowanego sprawą śląską, ale również zwykłego obywatela, gdyż opisuje, wyjaśnia i prognozuje rzeczywistość bezpośrednio dotyczącą.